

Ernestyna Niemiec¹

Podstawy skargi kasacyjnej

Streszczenie:

Jedną z barier w dostępie do Sądu Najwyższego jest specyficzne ukształtowanie podstaw kasacyjnych. Zrozumienie mechanizmów będących podwaliną systemową dla skargi kasacyjnej ułatwi zrozumienie jej miejsca w systemie środków zaskarżenia – temu zagadnieniu poświęcono pierwszą część artykułu. W drugiej części poruszono problematykę zasadniczą, tj. opisano dwie podstawy „pozytywne” (naruszenie prawa materialnego oraz procesowego) oraz jedną „negatywną” (zakaz podważania ustaleń faktyczno-dowodowych).

Słowa kluczowe: system środków zaskarżenia, podstawy skargi kasacyjnej, naruszenie prawa materialnego, naruszenie przepisów postępowania

Legal Grounds for a Cassation Appeal

One of the barriers to accessing the Supreme Court is the specific formation of cassation grounds. Understanding the mechanisms that constitute the basis for a cassation appeal will facilitate comprehending its place in the system of legal remedies – this issue is devoted to part I of the article. Part II deals with the fundamental issues, i.e. two „positive” grounds (breach of substantive and procedural law) and one „negative” (prohibition to challenge the findings of fact and evidence).

Key words: system of legal remedies, legal grounds for a cassation appeal, breach of substantive law, breach of procedural law

¹ Autorka jest aplikantką adwokacką, absolwentką prawa oraz prawa własności intelektualnej i nowych mediów na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kształciła się również na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lizbońskiego (Universidade de Lisboa) w Portugalii.

1. Założenia systemowe

1.1. Uwagi na wstępie

„Podstawy skargi kasacyjnej” można rozumieć dwojako. W pierwszoplanowym, kodeksowym brzmieniu, ujęte zostały w przepisie art. 398³ Kodeksu postępowania cywilnego². Odpowiadają na pytanie: jakie argumenty prawne dozwolone są w dyskursie przed Sądem Najwyższym, jako organem nadzoru nad orzecznictwem sądów powszechnych. Argumenty te to inaczej wadliwości prawne, które spowodowały wydanie zaskarżonego orzeczenia sądu drugiej instancji³. Nazwijmy je podstawami skargi kasacyjnej *sensu stricto*. Drugi człon podziału stanowią podstawy w rozumieniu szerszym (*sensu largo*), postrzegane jako fundamenty ustrojowo – instytucjonalne systemu kontroli i zaskarżenia. Odpowiadają na pytanie o ideę tego systemu i jego cel. Łącznikiem wyżej dokonanego podziału jest człowiek, jednostka, a ściślej – *homo iurudicus* (istota naturalnie prawna). Warto, za K. Piaseckim⁴, popatrzeć na człowieka jako jednostkę wyposażoną w predyspozycję do formułowania pojęć, elementów jurydycznych, a także – systemów. Prawo, dla potrzeb tego wywodu, Piasecki przyrównał do systemu kontroli⁵. Człowiek wyposaża system w metody ustalania faktów, sposoby formułowania decyzji, wreszcie – procedury dostępu do systemu. Kontrola, zainicjowana przez jednostkę, wyróżnia się ważną cechą – skarga wnoszona jest zasadniczo w partykularnym interesie skarżącego, który żąda kasacji (od łac. *cassare* – rozwiązanie, skasowanie, anulowanie⁶), ale osiągnięty rezultat zaspokaja wspomniany interes tylko pośrednio. Sięgnięcie po dobro publicznoprawne, jako wartość lepiej korespondującą z fundamentalnym tworem, w którym poruszają się podmioty prawa – czyli z systemem, odgrywa rolę bezpośrednio pożądanego rezultatu.

1.2. System rzetelnego procesu

Proces sądowy (postępowanie) i orzeczenie (jego wynik) są immanentnie ze sobą związane. Orzeczenie to akt jurysdykcyjny organu władzy, wyposażony w przymus państwowy⁷. Trafne orzeczenie (pod względem materialnym i formalnym) to rezultat rzetelnie przeprowadzonego postępowania. Nietrafne orzeczenie podlega zaskarżeniu, a prawo określa zbiór zarzutów, którymi dysponuje skarżący. Podążając tym tokiem analizy, można zastanowić się nad następującą kwestią: czy podstawy skargi kasacyjnej (*sensu stricto*) odpowiadają na pytanie o to, co rozumiano na przestrzeni

² Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 1964, nr 43, poz. 296 ze zm.), dalej: k.p.c.

³ L. Bagińska, *Skarga kasacyjna w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2013, s. 132.

⁴ K. Piasecki, *Antropologiczne i aksjologiczne podstawy prawa cywilnego procesowego [w:] Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa: Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 11 i 12.06.1991 w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1992, s. 271.

⁵ R. Young, *Law and Politics: The creation of Public order*, New York, Evanston and London 1967, s. 18, za: K. Piasecki, *Antropologiczne...*, s. 271.

⁶ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994, s. 255.

⁷ K. Piasecki, *Wyrok pierwszej instancji w procesie cywilnym*, Warszawa 1981, s. 27 i nast.

historii postępowania cywilnego za trafne orzeczenie, a w konsekwencji – czy badając skargę kasacyjną i jej podstawy można otrzymać zmienny w czasie obraz pojmowania niezwykle istotnej cechy postępowania, jaką jest jego rzetelność? Tym samym pytaniem objąć należy zagadnienie trafności orzeczenia, ale od strony negatywnej – co to znaczy, że orzeczenie jest nietrafne i z jakich powodów ustawodawca dopuszcza możliwość jego zaskarżenia?

Pojęcie rzetelnego procesu wpisane jest w co najmniej trzy sfery, tworzące swoiście funkcjonującą kategorię – jurydyczną, filozoficzną oraz aksjologii prawa⁸. Koncentrując się na ostatniej z wymienionych dziedzin, należy przyjąć, że to dobro człowieka i jego godność działają jak soczewka skupiająca wszelkie działania ludzkie, a przez to także aktywność prawotwórczą, na takiej wykładni prawa, która w centrum zainteresowania kładzie wzmocnienie ochrony prawnej jednostki, czyniąc z tej ochrony jedną z gwarancji procesowych. Warto prześledzić treść idei rzetelnego procesu, której tradycja sięga dawnego procesu polskiego. Za A. Łazarską, która dokonała historycznej klasyfikacji⁹ omawianego pojęcia, godzi się zwrócić uwagę na następujące korelacje. Po pierwsze, geneza prawa do rzetelnego procesu w nierozzerwalny sposób łączy się z prawem do sądu. I tak, w datowanym na 1925 r. dziele opisującym dawny proces polski, J. Rafacz wyszczególnił następujące prawa strony: „do żądania wymiaru sprawiedliwości, co oznacza, że sędzia nie może odmówić przyjęcia skargi, prawo do żądania od sędziego, aby wypełniał swe obowiązki związane z wymiarem sprawiedliwości, prawo do bezstronnego traktowania (obowiązek zastosowania przez sędziego w stosunku do stron istniejących zasad prawa), prawo do żądania wyroku w sprawie oraz prawo do pomocy w wykonaniu wyroku¹⁰”. Prawo do sądu wyrażone zostało w obu Konstytucjach okresu międzywojennego – marcowej¹¹ – w art. 98, oraz kwietniowej¹² – w art. 68. Ustrój Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej opierał się na odmiennej ideologii, stąd w Konstytucji z 1952 r. brak unormowania prawa do sądu. Po przemianach 1989 roku na powrót wywiedziono¹³ i ostatecznie, w obecnie obowiązującej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹⁴, skodyfikowano – w art. 45 ust. 1 – omawiane prawo.

Jednym z najszybciej zauważalnych refleksów przemian społeczno-politycznych jest właśnie prawo procesowe. Rzetelny proces, stosunkowo niedawno, został przez orzecznictwo i doktrynę zakwalifikowany do krwioobiegu naczelných zasad sądowego wymiaru sprawiedliwości. Można zatem powiedzieć, że drogę do rzetelnego procesu wytycza suma aksjologii postępowania, a procedura, jako pochodna prawa

⁸ A. Łazarska, *Rzetelny proces cywilny*, Warszawa 2012, s. 66.

⁹ A. Łazarska, *Rzetelny...*, s. 66–69.

¹⁰ A. Łazarska, *Rzetelny...*, s. 66.

¹¹ Ustawa z 17.3.1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1921, nr 44, poz. 267). Art. 98: „Nikt nie może być pozbawiony sądu, któremu z prawa podlega”.

¹² Ustawa Konstytucyjna z 23.4.1935 r. (Dz.U. 1935, nr 30, poz. 227).

¹³ Por. np. orzeczenie TK z 7.1.1992 r., K 8/91, OTK 1992/1/5, LEX nr 25280.

¹⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 ze zm.), dalej: Konstytucja RP.

materialnego, stanowi zmienne w czasie odbicie prawa nie tylko jako zbioru przepisów, ale także założeń ustrojowych, w tym – wymiaru wolności jednostki.

Konstytucja nie gwarantuje prawa do rozpoznania sprawy w trzech instancjach (art. 176 ust. 1). Konstytucyjne prawo do sądu (art. 45 ust. 1) nie obejmuje „prawa do kasacji”. Kasacja stanowi zatem dodatkową i niekonieczną procedurę zaskarżenia orzeczenia sądu drugiej instancji. Jeżeli jednak ustawodawca kreuje instytucję kasacji, to musi respektować zasady sprawiedliwości proceduralnej oraz zasady przyzwoitej legislacji, wynikające z art. 2 Konstytucji. Konstytucyjny standard sprawiedliwej procedury sądowej stosuje się zatem nie tylko do postępowania w pierwszej i drugiej instancji, lecz także do postępowań nadzwyczajnych¹⁵.

Celem działania sądu wyższej instancji jest naprawa błędów popełnionych we wcześniejszej fazie postępowania, tak aby sądowa kontrola instancyjna przyczyniła się do uzyskania orzeczenia sprawiedliwego, trafnego. „Głównymi przyczynami wadliwości orzeczeń są błędy w rozumowaniu, zarówno występujące na płaszczyźnie prawnej albo faktycznej, jak również błędy w postępowaniu. Rozbieżności są także efektem nie zawsze pożądanej różnorodności w zakresie wykładni i stosowania prawa¹⁶”. W sporze, który strony oddają sądowej ocenie, impulsem dążenia do rozwiązania konfliktu jest prywatny interes stron, którego ochrony domagają się przed niezależnym arbitrem – sędzią. Wyrazem tak pojmowanej przez ustawodawcę ochrony jest szeroki dostęp jednostki do rozpoznawczej fazy postępowania. Konstytucja RP gwarantuje *expressis verbis* co najmniej dwuinstancyjność postępowania. Dwuinstancyjny model postępowania, zakładający w zasadzie pełny charakter odwołania w postaci apelacji¹⁷, oraz dostęp do postępowania kasacyjnego tworzą ustrojowo-instytucjonalny wyraz konstytucyjnej gwarancji zaskarżenia. Ustawodawca, wprowadzając środki zaskarżenia do procedury cywilnej, mógł w sposób suwerenny ukształtować kryteria oraz płaszczyznę ich dopuszczalności. Jest on więc konstytucyjnie uprawniony do określenia zarówno kategorii spraw, w których stronie przysługuje prawo do wnoszenia środków zaskarżenia wyroków w drugiej instancji, jak i podstaw prawnych ich wnoszenia. Gwarancje konstytucyjne obejmują bowiem dwuinstancyjny tryb postępowania¹⁸. Obecnie zbiór nadzwyczajnych środków zaskarżenia tworzą skarga kasacyjna, skarga o wznowienie postępowania oraz skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia¹⁹.

¹⁵ Wyrok TK z 16.1.2006 r., SK 30/05, OTK-A 2006/1/2, LEX nr 182438.

¹⁶ W. Siedlecki, *Podstawy rewizji cywilnej*, Warszawa 1959, s. 3.

¹⁷ P. Rylski, *Środki odwoławcze i środki zaskarżenia w postępowaniu cywilnym w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2011, s. 42.

¹⁸ Wyrok TK z 13.5.2002 r., SK 32/01, OTK-A 2002/3/31, LEX nr 54065.

¹⁹ Do zbioru środków zaskarżenia, które przysługują wobec prawomocnego orzeczenia, należy dołączyć skargę nadzwyczajną, wprowadzoną do polskiego systemu ustawą z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. 2018, poz. 5 ze zm.). Niemniej, z uwagi m.in. na krąg legitymowanych podmiotów do wniesienia tej skargi, nie mieści się ona w zaprezentowanym tu podziale. Zob. K. Szczucki, *Skarga nadzwyczajna w praktyce*, LEX/el. 2017.

2. Trzy podstawy kasacyjne

2.1. Pierwsza podstawa kasacyjna. Naruszenie przepisów postępowania

Za wstępną konstatację należy przyjąć, że prawo materialne odnaleźć można we wszystkich źródłach prawa, których katalog został zawarty w art. 87 Konstytucji: „Prawem materialnym w rozumieniu art. 393¹ pkt 1 k.p.c. [398³] są jedynie normy prawne wypływające ze źródeł prawa – o charakterze zamkniętym – określonym w art. 87 Konstytucji, a więc przepisy zawarte w samej Konstytucji (art. 8), ustaw, w postanowieniach ratyfikowanych przez Polskę umów międzynarodowych oraz przepisach rozporządzeń, a także w aktach prawa miejscowego obowiązujących na obszarze działania organów, które je ustanowiły²⁰”.

2.1.1. Przepisy Konstytucji

Rozpoczynając analizę od unormowań konstytucyjnych, należy uznać, że skarga kasacyjna, co do zasady, nie może być oparta na samodzielnym przepisie Konstytucji. Wyjątkiem są tutaj normy konstytucyjne stosowane, zgodnie z art. 8 ust. 2 Konstytucji, bezpośrednio, a więc bez konieczności związania podstawy konstytucyjnej z ustawową. Z przeprowadzonej analizy orzecznictwa wynika, że powyższe stwierdzenie posiada wymiar wyłącznie teoretyczny. W praktyce bowiem skargi kasacyjne oparte na samodzielnym, bezpośrednio stosowanym przepisie Konstytucji należą do rzadkości (lub raczej w ogóle ich nie ma). Dzieje się tak przede wszystkim dlatego, że konieczną przesłanką dla rozstrzygnięcia sądu opartego wyłącznie na podstawie normy konstytucyjnej powinien być wysoki stopień skonkretyzowania przepisów takiej normy. Jednak tak scharakteryzowane przepisy konstytucyjne są nieliczne²¹. Dodatkową przyczynę powyżej zarysowanego zjawiska można lokalizować w instytucji „przedsądu”. Trudno bowiem wyobrazić sobie taką sprawę, w której z jednej strony naruszono te z nielicznych przepisów konstytucyjnych, a obok tego naruszenia wystąpiła co najmniej jedna z przyczyn kasacyjnych, określonych w art. 398⁹ k.p.c. Niemniej można przypuszczać, że w związku z ostatnimi (wprowadzonymi lub proponowanymi) zmianami w sądownictwie, które skutkowały także apelami sędziów do stosowania Konstytucji wprost, skargi kasacyjne oparte na takich podstawach będą się pojawiać częściej²². *De lege lata* zasadnym jest stwierdzenie, że przepisy, które nie nadają się do bezpośredniego stosowania, powinny być powołane w związku z przepisami ustawowymi²³. Potwierdzenie powyższej tezy odnaleźć można w licznych²⁴ orzeczeniach SN.

²⁰ Wyrok SN z 5.3.2013 r., III CKN 1064/00, LEX nr 78266.

²¹ Wyrok SN z 8.1.2009 r., I CSK 482/08, LEX nr 491552.

²² Zob. np. dyskusja na temat wprowadzenia nowej ustawy – Prawo o zgromadzeniach a stosowanie przepisów Konstytucji wprost – wywiad z prof. M. Gutowskim, <<https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/bezposrednie-stosowanie-konstytucji-co-to-oznacza-dla-ludzi,725795.html>>, [dostęp: 15.2.2018 r.].

²³ W. Sanetra, *Podstawy kasacyjne w sprawach z zakresu prawa pracy*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2000, nr 2, s. 10.

²⁴ Por. np. postanowienie SN z 30.3.2000 r., III CKN 683/98, LEX nr 1218559; wyrok SN z 9.5.2003 r., V CK 344/02, LEX nr 81632.

2.1.2. Przepisy rangi ustawowej

2.1.2.1. Prawo krajowe

Analizując wypowiedzi doktryny, można zauważyć, iż w zakresie źródeł prawa krajowego piśmiennictwo wyróżnia grupę przepisów, których charakter, w kontekście zarzutu naruszenia prawa, pozostaje sporny. Kontrowersje oscylują albo na płaszczyźnie kwalifikacji charakteru normy (materialna czy procesowa), albo ogólnej możliwości zastosowania danego przepisu jako podstawy kasacyjnej. Pośród nich wyróżnić można normy dotyczące rozkładu ciężaru dowodu, zasad współżycia społecznego czy treści i wykładni oświadczeń woli.

Jeśli chodzi o normy regulujące rozkład ciężaru dowodu, J. Krajewski prezentuje pogląd, że reguły dowodowe należą do zakresu normowania prawa materialnego²⁵. Natomiast W. Siedlecki wskazuje, że determinantą charakteru konkretnej normy dowodowej jest przedmiot dowodzenia, a więc należy najpierw odpowiedzieć na pytanie, w związku z czym nastąpiło analizowane naruszenie. Jeśli zatem przedmiotem dowodzenia jest kwestia określenia zakresu, w jakim strona udowodniła dochodzone przez siebie roszczenie lub okoliczności wyłączające bądź przeszkadzające w dochodzeniu roszczenia – w takim przypadku jest to norma materialnoprawna, czyli zarzut z zakresu pierwszej podstawy kasacyjnej. Z kolei jeśli związek ten dotyczy dochodzenia kwestii procesowej, np. zarzutu procesowego opartego na okoliczności nieuwzględnianej z urzędu (np. właściwości przemiennej, umownej) – to uchybienie należy zakwalifikować jako procesowe²⁶.

Sens oparcia skargi kasacyjnej na naruszeniu art. 6 k.c. można wywieść z uzasadnienia wyroku²⁷ SN z 14.7.2011 r. Przepis art. 6 k.c. reguluje obowiązek, który bezspornie musi spoczywać na jednej ze stron postępowania. Z tego wynika, że do materii objętej dyspozycją tego artykułu nie należy ocena, czy strona rzeczywiście ten obowiązek wypełniła. Co niezmiernie istotne – wystąpienie przeciwko uznaniu przez sąd, że przeprowadzone w sprawie dowody są wystarczające, może nastąpić w drodze zarzutu naruszenia odpowiednich przepisów postępowania. Celem art. 6 k.c. nie jest bowiem decydowanie o tym, które z faktów i z jakich względów zostały uznane przez sąd za udowodnione, a wyłącznie – na kim ciąży obowiązek dowodzenia²⁸. W oparciu o przytoczone wypowiedzi można wyprowadzić następujące wnioski. Jeśli zarzut dotyczy błędnego określenia podmiotu, który w realiach danego stosunku prawnego podlegał obowiązkowi udowodnienia konkretnych faktów – wtedy podstawą skargi powinien być zarzut dotyczący pierwszej podstawy kasacyjnej, sformułowany zawsze w związku z normą materialną odnoszącą się do tego stosunku. Natomiast zarzut w obrębie drugiej podstawy kasacyjnej nie będzie możliwy wtedy, gdy naruszony został przepis

²⁵ J. Krajewski, *Naruszenie prawa materialnego jako podstawa rewizji według k.p.c.*, „Nowe Prawo” 1958, nr 10, s. 14.

²⁶ W. Siedlecki, *System prawa procesowego cywilnego*, t. III, Wrocław 1986, s. 203–204.

²⁷ Wyrok SN z 14.7.2011 r., III SK 4/10, LEX nr 901642.

²⁸ Wyrok SN z 9.2.2001 r., III CKN 290/00, LEX nr 52379.

skierowany do strony postępowania. Jeśli za to zasadnie można kwestionować przyjęcie przez sąd udowodnienia jakiegoś faktu – w takiej formule zarzut ten jest dopuszczalny.

Mniej trudności w interpretacji wydaje się powodować problem stosowania jako podstawy kasacyjnej klauzul niedookreślonych, jak np. „zasad współżycia społecznego”, „szczególnej uciążliwości” czy „rażącej straty”. Jest to istotne zagadnienie z tego względu, że pojęcia te cechują się wpływem na zakres i wykładnię przepisów, w obrębie których funkcjonują, a przez to na ich stosowanie. Jeśli klauzula taka ujęta jest wprost w przepisie prawnym, to znaczy, że może stanowić samodzielną podstawę rozstrzygnięcia, a więc także i podstawę skargi kasacyjnej²⁹. Ponadto, jeśli przepis prawa materialnego wyraźnie odsyła do stosowania wspomnianych zasad – czyli pełni funkcję klauzuli generalnej – w takim zakresie naruszenie zasad współżycia społecznego także należy traktować jako naruszenie prawa materialnego³⁰.

Podobny problem rozgraniczenia zakresu oddziaływania ustaleń faktycznych w perspektywie podnoszenia konkretnych zarzutów kasacyjnych zaobserwować można na płaszczyźnie stosowania art. 65 k.c.³¹ Z zagadnieniem oświadczeń woli wiąże się problem ustalenia ich treści oraz wykładni, przy czym wśród piśmiennictwa nie budzi wątpliwości, że należy oddzielić niedopuszczalne zarzuty dotyczące ustalenia treści od dozwolonych do powołania naruszeń prawa materialnego poprzez błędną wykładnię ustalonej treści oświadczenia woli³². Zbieżną i stabilną linię orzeczniczą w tym zakresie prezentuje także SN³³. Jako przykład można wskazać kwestie ustalenia istnienia bądź nieistnienia oświadczenia woli oraz w tym zakresie – wad oświadczeń³⁴. Podobnie niedopuszczalny jest zarzut naruszenia art. 82 k.c., ponieważ zmierza do oceny świadomości, wkraczając tym samym na pole ustaleń faktycznych³⁵. Jak zauważa T. Ereciński, w zakresie dopuszczalnego powoływania się w skardze kasacyjnej na błędy oświadczeń woli, konieczne jest rozróżnienie dwóch sytuacji. Pierwszej, kiedy oświadczeniu woli o ustalonej treści zarzuca się wadliwą interpretację woli (zamiaru) podmiotu oświadczającego, oraz drugą, kiedy to nie wykładnia budzi wątpliwości, a kwalifikacja prawna, czyli wysnucie wniosków prawnych z oświadczenia woli. W tym przypadku błąd polega na naruszeniu prawa przez niewłaściwe zastosowanie³⁶.

²⁹ T. Ereciński, *Apelacja i kasacja w procesie cywilnym*, Warszawa 1996, s. 126.

³⁰ M. Safjan, *Klauzule generalne w prawie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 1990, nr 11, s. 48; M.P. Wójcik [w:] *Kodeks postępowania cywilnego: Komentarz*, red. A. Jakubecki, t. I, Warszawa 2017, s. 636.

³¹ „§ 1 Oświadczenie woli należy tak tłumaczyć, jak tego wymagają ze względu na okoliczności, w których złożone zostało, zasady współżycia społecznego oraz ustalone zwyczaje. § 2 W umowach należy raczej badać, jaki był zamiar stron i cel umowy, aniżeli opierać się na jej dosłownym brzmieniu”.

³² T. Ereciński [w:] T. Ereciński, J. Gudowski, *System Prawa Procesowego Cywilnego: Środki zaskarżenia*, t. III, Warszawa 2013, s. 952; R. Dul, *Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia a skarga kasacyjna w procesie cywilnym*, Warszawa 2015, s. 177; M.P. Wójcik [w:] *Kodeks...*, s. 636.

³³ Zob. np. wyrok SN z 15.10.2002 r., II CKN 1167/00, LEX nr 74498; wyrok SN z 12.11.2014 r., I PK 86/14, LEX nr 1573969.

³⁴ Wyrok SN z 6.11.1996 r., II UKN 9/96, LEX nr 29124.

³⁵ Postanowienie SN z 11.7.2012 r., II CSK 55/12, LEX nr 1231480.

³⁶ T. Ereciński, *Apelacja...*, s. 127–128.

Z zagadnieniem dotyczącym oświadczeń woli w sposób naturalny wiąże się problematyka prawa umownego. W orzecznictwie³⁷ wskazuje się, że postanowienia umowy oraz związane z nimi ogólne warunki umów czy ubezpieczenia, a także postanowienia statutu czy uchwały, nie mogą tworzyć samodzielnie podstaw kasacyjnych, bowiem nie stanowią norm prawnomaterialnych w znaczeniu źródeł prawa powszechnie obowiązującego. Można jednak zaobserwować brak konsekwencji w orzecznictwie, bowiem analizując niektóre wypowiedzi SN, można dojść do wniosku, że wystarczającym zarzutem będzie ten ograniczający się do wskazania naruszenia przepisu nieznanego się w katalogu źródeł prawa. Wystarczy, że powiąże się go z normą art. 65 k.c.³⁸ Wydaje się, że należy jednak przyjąć stanowisko odmienne, zakładające konieczność łącznego i dodatkowego powoływania określonego przepisu prawa materialnego w rozumieniu art. 398³ § 1 k.p.c.

2.1.2.2. Prawo obce

Dyskurs normatywny nie ogranicza się jednak do analizy prawa krajowego. Na polski porządek prawny oddziałują bowiem także prawa obcego pochodzenia, tworząc sferę prawną o charakterze multicytrycznym³⁹. Jak zauważa T. Ereciński, także naruszenie postanowień konwencji międzynarodowych, na ratyfikację których Sejm wyraził zgodę w formie ustawy, a nadających się do bezpośredniego zastosowania, może stanowić uzasadnioną podstawę kasacyjną⁴⁰. Wśród takich konwencji L. Bagińska wymienia Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOiP)⁴¹ oraz EKPC⁴². W wyniku wniesienia skargi kasacyjnej, opartej na podstawie naruszenia art. 1 protokołu⁴³ nr 1 do EKPC przez błędną wykładnię polegającą na przyjęciu, że przepis ten nie może stanowić podstawy roszczeń właścicieli wobec gminy rezerwującej teren pod przyszłą inwestycję publiczną, a w konsekwencji jego niezastosowanie, SN w wyroku⁴⁴ z 27.3.2014 r. uchylił zaskarżony wyrok sądu drugiej instancji. Sprawa dotyczyła roszczenia o zapłatę z tytułu naprawienia szkody wynikłej z ograniczenia możliwości dysponowania nieruchomością z powodu objęcia jej planem zagospodarowania

³⁷ Wyrok SN z 14.3.2008 r., IV CSK 515/07, LEX nr 394771; postanowienie SN z 11.1.2001 r., V CKN 183/00, LEX nr 53125; wyrok SN z 12.10.2012 r., IV CSK 82/12, LEX nr 1232619.

³⁸ Wyrok SN z 13.7.2016 r., I UK 309/15, LEX nr 21148.

³⁹ Zob. np. E. Łętowska, *Multicytryczność współczesnego systemu prawa i jej konsekwencje*, „Państwo i Prawo” 2005, z. 4, s. 3 i n.

⁴⁰ T. Ereciński [w:] *System...*, s. 949.

⁴¹ Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167.

⁴² Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284 ze zm.).

⁴³ Protokół sporządzony w Paryżu 20.3.1952 r. (Dz.U. 1995, nr 36, poz. 175). Art. 1: „Każda osoba fizyczna i prawna ma prawo do poszanowania swego mienia. Nikt nie może być pozbawiony swojej własności, chyba że w interesie publicznym i na warunkach przewidzianych przez ustawę oraz zgodnie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego. Powyższe postanowienia nie będą jednak w żaden sposób naruszać prawa państwa do stosowania takich ustaw, jakie uzna za konieczne do uregulowania sposobu korzystania z własności zgodnie z interesem powszechnym lub w celu zabezpieczenia uiszczenia podatków bądź innych należności lub kar pieniężnych”.

⁴⁴ Wyrok SN z 27.3.2014 r., III CSK 161/13, LEX nr 1489248.

przestrzennego oraz decyzją o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu. W analizowanej sprawie uwagę zwraca kilka kwestii. Po pierwsze, jest to przykład skargi kasacyjnej, której podstawę stanowił samodzielny przepis prawa międzynarodowego. Co więcej, uzasadnionym okazał się zarzut naruszenia prawa materialnego równocześnie w obu jego rodzajach (błędna wykładnia oraz niewłaściwe zastosowanie). Po drugie, w sytuacji, w której podstawę kasacyjną stanowi artykuł protokołu do Konwencji, SN prowadzi tok swego wyводу po linii przywołującej wyroki ETPC, w których to Trybunał dokonywał wykładni danego przepisu. I tak SN, doszedłszy do wniosku, że wspólnym mianownikiem analizowanych wyroków jest teza o konieczności zapewnienia równowagi pomiędzy interesem publicznym a prywatnym, składającej się na szersze pojęcie standardów postępowania władzy publicznej przy ocenie zasadności roszczenia odszkodowawczego, uznając, że podobne przesłanki nie zostały wzięte pod uwagę przez sąd II instancji, uchylił jego wyrok.

Jak wskazuje się w doktrynie, uzasadnioną podstawę kasacyjną może stanowić także naruszenie prawa unijnego, ze szczególnym uwzględnieniem rozporządzeń⁴⁵ jako wywierających bezpośredni skutek w systemach prawnych państw członkowskich UE.

Orzeczeniem, w którym SN wypowiedział się na temat reguł stosowania prawa wspólnotowego (unijnego) w kontekście skargi kasacyjnej, był wyrok⁴⁶ z 18.12.2006 r. SN zawarł w nim odpowiedź na pytanie, czy powinien z urzędu rozważać naruszenie przepisów prawa unijnego, jeśli nie zostały one wskazane jako podstawa skargi kasacyjnej, a obowiązek zwrócenia się do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) o ich wykładnię nie występuje. SN uznał, powołując się na brzmienie art. 398¹³ k.p.c., że od zasady nieuwzględniania z urzędu przepisów nieprzywołanych w podstawie skargi, oprócz nieważności postępowania, występują w zasadzie trzy wyjątki.

Sąd Najwyższy nie rozważa naruszenia przepisów prawa Unii Europejskiej, jeżeli strona nie wskazała ich jako podstawy skargi kasacyjnej, chyba że występuje potrzeba zwrócenia się z zagadnieniem wstępnym⁴⁷ do Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości. Przepisy prawa Unii Europejskiej należy uwzględnić również, gdy jest oczywiste, że regulują ten sam przedmiot, co prawo krajowe, którego naruszenie zostało wskazane jako podstawa skargi kasacyjnej i występuje możliwość bezpośredniego zastosowania prawa wspólnotowego lub konieczność dokonania wykładni przepisów prawa krajowego zgodnie z przepisami wspólnotowymi.

SN w uzasadnieniu wskazał zapobiegawczo, iż tak szeroka interpretacja nie jest równoznaczna z wyjściem poza granice podstaw kasacyjnych. Jako uzasadnienie swego wyводу wskazał, że: „praktycznie zawsze wykładnia i zastosowanie przepisu, którego naruszenie zostało wskazane jako podstawa skargi, wymaga dokonania jego wykładni (zastosowania) z uwzględnieniem innych przepisów (w tym przypadku prawa europejskiego)”. Takie zabiegi nie uchroniły jednak analizowanego orzeczenia przed częściowo

⁴⁵ A. Góra-Błaszczkowska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego: Komentarz*, red. A. Góra-Błaszczkowska, Legalis 2015, komentarz do art. 398³ k.p.c., teza 10; T. Erciński [w:] *System...*, s. 949.

⁴⁶ Wyrok SN z 18.12.2006 r., II PK 17/06, LEX nr 350385.

⁴⁷ Art. 234 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską (Dz.U. 2004, nr 90, poz. 864/2).

zasadną krytyką. Jak trafnie zauważa w głosie⁴⁸ do przedmiotowego wyroku K. Kowalik-Bańczyk, SN nie jest uprawniony do rozpatrywania przepisów niewskazanych jako podstawy kasacyjne, co wynika z literalnego brzmienia art. 389¹³ k.p.c. Nie sposób jednak analizować kwestii dopuszczalności stosowania z urzędu przez SN prawa UE, niewskazanego w podstawie kasacyjnej, bez chociaż skrótowego odniesienia się do zagadnienia stosowania prawa unijnego przez sądy polskie w ogóle. Najogólniej rzecz ujmując, to sądy państw członkowskich jako organy „właściwe dla prawa wspólnotowego” zobligowane są do zapewnienia jednostkom środków ochrony praw przyznanych im przez prawo unijne. To sąd krajowy ma za cel realizację rzymskiej zasady *ubi ius ibi remedium*⁴⁹. Wbrew krytyce zawartej w przytoczonej głosie wydaje się, że założeniem SN nie było wskazanie uniwersalnego remedium w tym sensie, że wysłowioną przez SN tezę będzie można stosować niczym kalkę do kolejnych orzeczeń. Za autorką glosy należy nadmienić, że SN, wprowadzając wspomniane wyjątki, nie konstruuje klarownej formuły ich zastosowania. Nie wiadomo zatem czy stosowanie prawa wspólnotowego z urzędu to wyłącznie obowiązek, czy tylko możliwość sądu. Pytań wynikających z nieprecyzyjności użytych przez SN pojęć jest więcej. Jako przykład można podać zwrot „przepisy prawa Unii Europejskiej w oczywisty sposób regulują ten sam przedmiot, co prawo krajowe”. Autorka glosy trafnie punktuje, że SN powinien wyraźnie wskazać, że chodzi tu wyłącznie o przypadki implementacji, czyli sytuacje, w których w normę prawa krajowego wpojona jest geneza unijna, a więc późniejsze jej stosowanie w tym duchu jest ze wszech miar uzasadnione.

Należy zatem zauważyć, że SN nie mógł wypowiedzieć się stanowczo na temat obowiązku uwzględniania z urzędu prawa UE jako podstawy skargi kasacyjnej w sytuacji obowiązku wystąpienia z pytaniem prejudycjalnym do SN, gdyż jest on w pewnych sytuacjach uznaniowy. Należałoby rozdzielić kwestię zagadnienia prejudycjalnego od wspomnianych tożsamości przedmiotu regulacji. Tożsamości te, wynikające przecież z faktu opisanej, choć niewysłowionej przez SN implementacji prawa UE, są dość oczywiste. SN jest ostatnim sądem krajowym, który może naprawić błędy sądu drugiej instancji (lub niekiedy także pierwszej). I to właśnie za pomocą skargi kasacyjnej, szczególnie w przypadku zaniechania zastosowania prawa unijnego. Prawa, którego normy, zespolone z normami krajowymi, funkcjonują na zasadzie mulicentryczności systemu praw. SN jako „krajowy sąd ostatniej szansy”, powołany do jednolitej wykładni i orzecznictwa, zadbał o zaakcentowanie wspólnotowego ducha orzecznictwa. Generalnie wyrok ten należy ocenić pozytywnie – jako niezatrzymujący się na literalnym brzmieniu ustawy. Mając jednak w pamięci uwagi dotyczące restrykcyjności postępowania kasacyjnego w ogóle oraz budowania twierdzenia o zarzutach kasacyjnych w szczególności, zarysowana powyżej interpretacja może budzić swego rodzaju dysonans. Należy jednak zauważyć, że dokonana przez SN wykładnia nie jest wykładnią *contra legem*

⁴⁸ K. Kowalik-Bańczyk, *Badanie z urzędu naruszenia prawa wspólnotowego przy rozpoznawaniu skargi przez Sąd Najwyższy – glosa do wyroku z dnia 18 grudnia 2006 r. o II PK 17/06*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2009, nr 4, s. 43–48.

⁴⁹ W. Potulski, *Właściwość sądów państw członkowskich [w:] Stosowanie prawa Unii Europejskiej przez sądy*, red. A. Wróbel, t. I, Warszawa 2010, s. 662–663.

art. 398¹³ k.p.c. Ponadto jej beneficjentami są skarżący, szukający dodatkowej ochrony prawnej. Z perspektywy tych ostatnich samo bowiem zwrócenie przez SN uwagi na tak istotny problem praktyki prawa ma niebagatelne znaczenie. W istotnym wymiarze przenosi część ciężaru z poszukujących podstaw kasacyjnych profesjonalnych pełnomocników na skład rozpoznający daną skargę. W tym znaczeniu można traktować ten wyrok jako uniwersalny.

Naruszenie prawa materialnego zachodzi również wtedy, gdy sąd zamiast prawa krajowego zastosował prawo obce lub odwrotnie⁵⁰. Niezastosowanie właściwego prawa obcego prowadzi do zarzutu naruszenia normy kolizyjnej prawa prywatnego międzynarodowego⁵¹. W tym kontekście interesującym jest wyrok⁵² SN z 4.12.2013 r. SN zwrócił w nim uwagę na to, że podstawę wyroku może stanowić prawo obce. W takiej sytuacji zarzuty należy kierować wobec prawa obcego. To samo dzieje się, gdy według skarżącego sąd błędnie zastosował prawo obce, a powinien krajowe. Powyższa konstatacja SN prowadzi do wniosku, że podstawy kasacyjne należy formułować w stosunku do orzeczenia o treści istniejącej, czyli wydanej, a nie hipotetycznej, stworzonej na użytek i przez skarżącego.

2.2. Druga podstawa kasacyjna. Naruszenie przepisów postępowania

„Niepodobna przewidzieć wszystkich możliwych przypadków postępowania wbrew kardynalnym zasadom k.p.c. (*contra ius clarum in thesis*)”⁵³. Chodzi przy tym o przepisy, które dotyczą sposobu procedowania przez sąd drugiej instancji⁵⁴. Przepisy te bowiem normują mechanikę wykonywania czynności procesowych, których suma, a także poszczególne elementy, składają się na prawidłowy przebieg postępowania. Czynności przeprowadzone w sposób sprzeczny z tymi przepisami lub dokonane wbrew nim, prowadzą do stanu ich naruszenia⁵⁵.

Nie każde naruszenie przepisów postępowania może stanowić skuteczną podstawę kasacyjną. Zagadnienie uchybień procesowych zawężone zostało poprzez zastrzeżenie sankcjonujące istotność ich wpływu na rozstrzygnięcie sądu.

Wychodząc naprzeciw wypowiedziom przedstawicieli doktryny, którzy podjęli próbę praktycznego oddzielenia przepisów istotnych od nieistotnych, analizę rozpocząć należy od poglądu M. Waligórskiego. Waligórski uważał, że istotne przepisy określają treść czynności, a więc m.in. regulują legitymację, budowę orzeczenia czy mechanizmy dowodowe, jak np. art. 228 (fakty notoryczne i znane z urzędu), art. 229 (fakty

⁵⁰ A. Akerberg, *Środki odwoławcze: Komentarz do art. 393–441 kodeksu postępowania cywilnego*, Warszawa 1933, s. 101.

⁵¹ M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2017, s. 113.

⁵² Wyrok SN z 4.12.2013 r., II CSK 155/13, LEX nr 1430386.

⁵³ L. Peiper, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, cz. I, Kraków 1934, s. 415, za: P. Osowy, *Uchybienia procesowe sądu (uwagi na temat aktualności i przydatności art. 162 k.p.c.)*, „Przegląd Sądowy” 2005, nr 7–8, s. 103.

⁵⁴ Postanowienie SN z 5.12.2013 r., III SK 22/13, LEX nr 1408194, w którym SN odmówił rozpoznania skargi kasacyjnej opartej na przepisach k.p.a.

⁵⁵ W. Siedlecki, *Uchybienia procesowe w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1971, s. 10.

przyznane), art. 231 (domniemania faktyczne), art. 233 (swobodna ocena dowodów)⁵⁶. Co oczywiste w świetle uwagi dotyczącej sądu prawa – grupa przepisów regulujących fakty nie znajduje obecnie na etapie postępowania kasacyjnego tożsamej formuły zastosowania. Dla przykładu można odnieść się do notorii, które, jako służące jedynie celom ustalania stanu faktycznego, oddziałują na etap poprzedzający orzekanie⁵⁷. Są więc przepisami postępowania, ale wyłączonymi z mocy ustawy od stosowania przez SN. Z kolei J. Jodłowski wskazuje, że istotne przepisy to także takie, które wyinterpretowane zostają poprzez wykładnię przepisów kodeksowych; nie ograniczają się tym samym do zasad naczelnych postępowania⁵⁸. Jak zauważa T. Ereciński⁵⁹, choć przepis art. 398³ § 1 pkt 2 k.p.c. nie określa, które z przepisów postępowania mogą w sposób istotny wpływać na wynik sprawy, to sens tej regulacji wskazuje, iż „nieistotne” przepisy postępowania nie mogą oddziaływać na rozstrzygnięcie sądu w istotny sposób. Jako przykład można podać przepisy normujące jawność rozprawy, dotyczące zmiany powództwa mimo braku ku temu przesłanek, naruszenie przepisów o prawdziwości zeznań czy dotyczących wyrokowania. Kategorię istotności wypełniają także przepisy o ciężarze dowodzenia, niedopuszczeniu dowodu na fakty mające istotne znaczenie dla sprawy czy nieuwzględnieniu domniemania prawnego⁶⁰.

Podczas gdy kwalifikowany wpływ na wynik sprawy nie budzi wątpliwości, kontrowersja sprowadza się do pytania, czy poprzez naruszenie mniej istotnych przepisów postępowania można istotnie wpłynąć na wynik sprawy? Względy praktyki skłaniają do wyodrębnienia grupy obiektywnie istotnych przepisów, co jest możliwe przy porównawczym zestawieniu konkretnych unormowań i podjęciu próby swego rodzaju ważenia ich normatywnej treści. Nie pozbawiając takiego działania przymiotu przydatności w teorii, opowiedzieć się trzeba za decydującą *in concreto* wagą wpływu naruszenia na wynik sprawy. Dlatego w pełni zgodzić się trzeba ze stanowiskiem T. Wiśniewskiego, który uważa, że:

„Naruszenie przepisów postępowania” jest pojęciem nader pojemnym i obejmuje uchybienia o różnym ciężarze gatunkowym. Uchybienia z kolei mogą dotyczyć teoretycznie wszystkich przepisów prawa procesowego. Nie ma problemu z przepisami o charakterze li tylko porządkowym, instrukcyjnym, jako że z natury swej nie mogą one nigdy mieć wpływu na wynik sprawy. W odniesieniu natomiast do pozostałych przepisów postępowania, trudno posługiwać się kryterium obiektywnej „istotności”, skoro sam ustawodawca, słusznie zresztą, z niego zrezygnował. Rozwiązania problemu poszukiwać trzeba zatem ad hoc (ad casum), stosownie do całokształtu okoliczności występujących w rozpatrywanej sprawie⁶¹.

⁵⁶ M. Waligórski, *Podstawy kasacyjne procesu cywilnego w świetle różnicy między faktem i prawem*, Lwów 1936.

⁵⁷ T. Ereciński, *Apelacja...*, s. 129.

⁵⁸ J. Jodłowski, W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne: Część ogólna*, Warszawa 1958, s. 184.

⁵⁹ T. Ereciński, *Apelacja...*, s. 131–132.

⁶⁰ T. Ereciński, *Apelacja...*, s. 133–134 oraz powołana przez autora literatura.

⁶¹ T. Wiśniewski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego: Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, t. II, Warszawa 2013, s. 208.

To wpływ jest osią, wokół której sąd podejmuje decyzje co do kwalifikowanej wadliwości rozstrzygnięcia. Sąd zatem bezpośrednio powinien skupić się na rozstrzygnięciu zaskarżonego orzeczenia. Pośrednio wynikiem takiego działania jest także odpowiedź na pytanie o istotność naruszonego przepisu. Istotność sprowadza się zatem do zagadnienia wpływu naruszenia; przepis kodeksu postępowania odgrywa mniejszą rolę. Jednak oba te elementy współistnieją w ten sposób, że dla skutecznej formuły drugiej podstawy kasacyjnej konieczne jest, oprócz wskazania konkretnego przepisu postępowania, także wykazanie istotnego wpływu wskazywanego naruszenia na wynik sprawy. Generalnie pod pojęciem wpływu należy rozumieć związek kauzalny zachodzący pomiędzy naruszeniem wskazanych przepisów a treścią orzeczenia w ten sposób, że naruszenie co najmniej współkształtuje tę treść⁶². Wskazuje się, że skoro ustawa nie wymaga wykazania istnienia owego związku, minimalnym wymogiem stawianym skarżącemu jest jego „uprawdopodobnienie” – wystarczy wykazać, że dane uchybienie mogło (choć nie musiało) skutecznie zaważyć na rozstrzygnięciu sprawy⁶³. Wpływ ma mieć charakter realny, stanowczy i decydujący⁶⁴, choć nie ostatecznie weryfikujący, bowiem to sąd, w ramach pełni uznaniowej decyzyjności, stwierdza o tym, co jest istotnym wpływem w konkretnym przypadku⁶⁵ oraz uzasadnia swoje zdanie.

2.3. Trzecia („negatywna”) podstawa kasacyjna

Z dniem 22 grudnia 2004 r.⁶⁶ materialna kognicja SN została po raz pierwszy w historii podstaw skargi kasacyjnej wyraźnie ograniczona⁶⁷. Wprowadzony wówczas § 3 do art. 398³ k.p.c. w brzmieniu: „Podstawą skargi kasacyjnej nie mogą być zarzuty dotyczące ustalenia faktów lub oceny dowodów”, wraz z art. 398¹³ § 2 k.p.c.:⁶⁸ „W postępowaniu kasacyjnym nie jest dopuszczalne powoływanie nowych faktów i dowodów, a Sąd Najwyższy jest związany ustaleniami faktycznymi stanowiącymi podstawę zaskarżonego orzeczenia”, utworzyły normę prawną, z redakcji której jednoznacznie wynika konieczność uznania przez SN podstawy faktycznej zaskarżonego orzeczenia sądu drugiej instancji i zupełny brak możliwości jej podważania przez skarżących na etapie postępowania kasacyjnego. W praktyce jednak SN nie wykląda przytoczonych

⁶² T. Wiśniewski [w:] *Kodeks...*, teza 23 *in fine*.

⁶³ R. Dul, *Skarga...*, s. 180.

⁶⁴ T. Ereciński [w:] *System...*, s. 957 i 959.

⁶⁵ T. Ereciński, *Apelacja...*, s. 132.

⁶⁶ Dz.U. 2005, nr 13, poz. 98.

⁶⁷ Stwierdzenie to wymaga uszczegółowienia. Już d.k.p.c. ograniczał możliwość podnoszenia zarzutów co do faktów i dowodów na etapie kasacyjnym. Ustalenia faktyczne sądu drugiej instancji mogły zostać podważone, jeśli sąd dokonał ich zinterpretowania z naruszeniem istotnych przepisów postępowania – zob. T. Zembrzusi, *Zarzut naruszenia art. 233 jako podstawa kasacyjna po nowelizacji KPC*, „Monitor Prawniczy” 2005, nr 23.

⁶⁸ Bezwzględne związanie SN stanem faktycznym, który ustalił sąd II instancji, nie było nowością – unormowanie to wynikało z treści art. 393¹¹ § 2 k.p.c. sprzed nowelizacji z 2004 r.: „W postępowaniu kasacyjnym nie jest dopuszczalne powołanie nowych faktów i dowodów, a Sąd Najwyższy jest związany ustaleniami faktycznymi stanowiącymi podstawę zaskarżonego orzeczenia”.

przepisów w tak stanowczy czy konsekwentny sposób. Dopuszczalne jest, w pewnym zakresie, kwestionowanie sfery faktów w ramach drugiej podstawy kasacyjnej. Niemniej jednak podkreślić trzeba, że zgłaszanie zarzutów w tej materii nigdy nie może przybrać formuły bezpośredniej, czyli podważania wprost konkretnych twierdzeń faktycznych czy ocen dowodów⁶⁹.

2.3.1. Przepisy wykluczone jako podstawa kasacyjna

SN w licznych⁷⁰ orzeczeniach przyjął, że pomimo nieokreślenia przez ustawodawcę w art. 398³ § 3 k.p.c. wprost konkretnych przepisów, których naruszenie nie może stanowić podstawy kasacyjnej, to jednym z niewysłowionych w przepisie artykułów objętych przedmiotową normą zakazującą jest art. 233 k.p.c., z uwagi na jego funkcję w procesie, tj. określenia kryteriów wiarygodności i mocy dowodowej. Sens tej normy wyłożył SN w wyroku⁷¹ z 27.9.2002 r., którego teza brzmi:

Jeżeli z określonego materiału dowodowego sąd wyprowadza wnioski logicznie poprawne i zgodne z doświadczeniem życiowym, to ocena sądu nie narusza reguł swobodnej oceny dowodów (art. 233 § 1 k.p.c.) i musi się ostać, choćby w równym stopniu, na podstawie tego materiału dowodowego, dawały się wysnuć wnioski odmienne. Tylko w przypadku, gdy brak jest logiki w wiązaniu wniosków z zebranymi dowodami lub gdy wnioskowanie sądu wykracza poza schematy logiki formalnej albo, wbrew zasadom doświadczenia życiowego, nie uwzględnia jednoznacznych praktycznych związków przyczynowo-skutkowych, to przeprowadzona przez sąd ocena może być skutecznie podważona.

Skuteczność ta została jednak zamrożona przedmiotową nowelizacją. Warto zauważyć, że przed ową cezurą SN dopuszczał korektę⁷², a wcześniej podważanie w podstawach skarg kasacyjnych ocen dowodów wtedy, gdy w świetle norm art. 233 § 1 k.p.c. okazywała się ona rażąco wadliwa lub oczywiście błędna. Jak zauważa T. Ereciński, także wnioskowanie sądu niezgodne z logiką oraz zasadami doświadczenia życiowego było przyjmowane jako zasadny argument podważający ustalenia faktyczne i ocenę dowodów⁷³. W aktualnie obowiązującym stanie prawnym wykazanie przez skarżącego, a wcześniej – dopuszczenie się przez sąd orzekający – istotnych błędów logicznego rozumowania, sprzeczności oceny z doświadczeniem życiowym, bezzasadnego pominięcia dowodów czy braku wszechstronności, jest skutecznie blokowane przez SN poprzez wykazywanie niedopuszczalnego, wyłącznie polemicznego charakteru wywodów skarżących co do ustalonego przez sąd drugiej instancji stanu faktycznego⁷⁴. Nieznaczną, acz odczuwalną granicę pomiędzy ewentualnym zarzutem SN wobec skarżących co do posługiwania się niedozwoloną polemiką a zasadną podstawą naruszenia prawa

⁶⁹ J. Jaśkiewicz, *Poznanie faktów w procesie cywilnym*, Warszawa 2013, s. 195.

⁷⁰ Np. wyrok SN z 24.2.2006 r., II CSK 136/05, LEX nr 200973; wyrok SN z 24.11.2010 r., I PK 107/10, LEX nr 737366; wyrok SN z 30.11.2012 r., I UK 426/12, LEX nr 1675081.

⁷¹ Wyrok SN z 27.9.2002 r., II CKN 817/00, LEX nr 56906.

⁷² Wyrok SN z 14.3.2002 r., IV CKN 826/00, LEX nr 74400.

⁷³ T. Ereciński [w:] *System...*, s. 962.

⁷⁴ Wyrok SN z 27.9.2013 r., V CSK 574/12, LEX nr 1375246.

skupia w sobie przykład art. 232 k.p.c. Na jego podstawie wykluczony jest zarzut niedopuszczenia przez sąd zgłaszanego przez stronę dowodu czy uznania przezeń pewnych dowodów za pozbawione wiarygodności. Aprobowaną formułą jest zarzut niedopuszczenia dowodu z urzędu⁷⁵.

Również zarzut naruszenia art. 235 k.p.c. okaże się chybiony. Jak orzekł SN w wyroku⁷⁶ z 24.10.2002 r.: „Nie można uznać za trafny zarzut naruszenia art. 235 k.p.c., który to przepis daje wyraz zasadzie bezpośredniości, wskazując jedynie na Sąd, przed którym odbywać się ma postępowanie dowodowe oraz na możliwość odstępstw od wyrażonej w nim zasady”.

Oprócz wskazanego wyżej wyłączenia dotyczącego dowodowego ustalania faktów w postępowaniu sądowym, także reguły bezdowodowe objęte są zakazem wynikającym z § 3 art. 398³. Należy zatem uznać za niedopuszczalne zarzuty dotyczące naruszenia art. 228, 229, 230 oraz 231 k.p.c.⁷⁷ Odnośnie do tego ostatniego SN orzekł, że domniemanie faktyczne, jako środek nakierowany na ustalenie danego elementu stanu faktycznego, które dokonuje się z uwzględnieniem reguł ujętych w treści art. 233 § 1 k.p.c., wymierzone jest w czynności związane z dokonywaniem ustaleń stanu faktycznego i oceny dowodów, a więc jest niedopuszczalne⁷⁸. Także usiłowanie oparcia skargi kasacyjnej na podstawie związanej z naruszeniem normy dotyczącej ustalania przez sąd orzekający okoliczności bezspornych, wyrażonej w art. 212 k.p.c., należy uznać z tych samych przyczyn za niedopuszczalne⁷⁹. Podobne względy uzasadniają wadliwość zarzutu naruszenia art. 236 k.p.c. Przepis ten nie tylko nie należy do kategorii istotnych norm procesowych, których uchybienie mogłoby uzasadniać formułowanie podstawy kasacyjnej. Ponadto, określając wyłącznie wymagania co do prawidłowości postanowienia dowodowego, nie wskazuje ani zasad oceny, ani też kryteriów, jakie powinno spełniać uzasadnienie wyroku⁸⁰.

2.3.2. Dopuszczalne unormowania faktyczno-dowodowe

Co niezmiernie istotne, w piśmiennictwie zwraca się uwagę, że skarżący może konstruować zarzuty dotyczące prawidłowości sposobu, jaki sąd zastosował dla dokonania swoich ustaleń faktycznych lub oceny dowodów⁸¹. Nie zatem wynik działań, a *modus* odgrywa tutaj rolę. Przy czym, jako zarzuty formułowane w ramach drugiej podstawy kasacyjnej, przepisy w niej zawarte muszą charakteryzować się możliwością istotnego

⁷⁵ Wyrok SN z 25.6.2008 r., II UK 327/07, LEX nr 496393.

⁷⁶ Wyrok SN z 24.10.2002 r., I CKN 1466/00, LEX nr 78144.

⁷⁷ Wyrok SN z 5.2.2014 r., V CSK 140/13, LEX nr 1458681; wyrok SN z 14.8.2016 r., II CSK 733/15, LEX nr 2087734. Podobnie w zakresie art. 228 § 1, art. 229 oraz art. 230 k.p.c. wypowiedziała się A. Piotrowska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego: Komentarz, art. 367–729*, red. K. Piasecki, t. II, Legalis 2016, komentarz do art. 398³, teza 64.

⁷⁸ Postanowienie SN z 24.2.2010 r., III CSK 129/09, LEX nr 585821.

⁷⁹ Postanowienie SN z 14.3.2017 r., II CZ 164/16, LEX nr 2261737.

⁸⁰ Wyrok SN z 12.5.2005 r., III CK 613/04, LEX nr 380929.

⁸¹ A. Piotrowska [w:] *Kodeks...*, komentarz do art. 398³, teza 66.

wpływu na wynik sprawy. Dla przykładu podać można, że SN aprobuje⁸² oparcie skargi kasacyjnej na zarzucie naruszenia art. 227 k.p.c. Jego skuteczność jest jednak obwarowana szczególnymi wymaganiami: „Art. 227 k.p.c. stosowany jest przed podjęciem rozstrzygnięć dowodowych, uprawnia bowiem sąd do selekcji zgłoszonych dowodów jako skutku przeprowadzonej istotności okoliczności faktycznych, których wykazaniu dowody te mają służyć. Naruszenie tego przepisu powinno się zatem łączyć z naruszeniem art. 217 § 2 k.p.c.⁸³ poprzez pominięcie określonego dowodu w wyniku wadliwej oceny, że nie jest on istotny dla rozstrzygnięcia sprawy”⁸⁴. A zatem należy w takiej sytuacji mieć na uwadze dwie zasadnicze kwestie – konieczność wskazania konkretnych dowodów, których pominięcie zarzuca się sądowi orzekającemu oraz konkretnych faktów, które miały być dzięki nim udowodnione. Ponadto przepis art. 227 k.p.c. decyduje *per se* o swojej istotności dla rozstrzygnięcia sprawy. Wykazanie zatem, że chodzi o fakty istotne, prowadzi do konstatacji, że pominięcie wnioskowanych dowodów mogło mieć realny wpływ na wynik sprawy⁸⁵.

Kontynuując przedmiotową analizę poprzez pryzmat sposobu dokonywania ustaleń faktyczno-dowodowych, warto zwrócić uwagę na możliwość poddania ocenie SN uchybienia art. 316 § 1 k.p.c., który to artykuł zobowiązuje sąd do wzięcia pod rozwagę stanu rzeczy istniejącego w chwili wyrokowania. Jeśli bowiem sąd pomija przy wyrokowaniu dowód, którym wtedy dysponował, ale którego nie poddał ocenie, ani też nie odniósł się do jego znaczenia dla rozstrzygnięcia sprawy, to opiera swoje orzeczenie na stanie rzeczy odmiennym od dostępnego sądowi materiałowi dowodowemu, a tym samym uchybia normie art. 316 § 1 k.p.c.⁸⁶

Jeśli natomiast odwołać się do innej ogólnej dyrektywy postępowania, to wskazać należy, że zdaniem SN⁸⁷ zarzut naruszenia art. 382 k.p.c., jako określającego istotę postępowania apelacyjnego, czyli kontynuację merytorycznego badania sprawy, może stanowić skuteczną podstawę kasacyjną, jeżeli skarżący wykaże, iż sąd drugiej instancji bezpodstawnie pominął część zebranego materiału dowodowego, a uchybienie to mogło mieć istotny wpływ na wynik sprawy⁸⁸.

Z kolei art. 224 § 1 k.p.c. będzie stanowił zasadną podstawę kasacyjną tylko wtedy, gdy skarżący wykaże, że sąd drugiej instancji:

- 1) nie przeprowadził dowodów mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy oraz
- 2) przedwcześnie zdecydował o zamknięciu rozprawy.

⁸² Odmienne, np. wyrok SN z 25.6.2008 r., II UK 327/07, LEX nr 496393.

⁸³ Art. 217 uchylony przez art. 1 pkt 79 ustawy z 4.7.2019 r. zmieniającej k.p.c. z dniem 7.11.2019 r. (Dz.U. 2019, poz. 1469).

⁸⁴ Wyrok SN z 12.2.2009 r., III CSK 272/08, LEX nr 520039.

⁸⁵ Wyrok SN z 23.5.2013 r., IV CSK 664/12, LEX nr 1365726.

⁸⁶ Wyrok SN z 16.3.2007 r., III CSK 357/06, LEX nr 979719.

⁸⁷ Wyrok SN z 5.4.2017 r., II CSK 554/16, LEX nr 2312470.

⁸⁸ Wyrok SN z 3.2.2011 r., I CSK 261/10, LEX nr 784986; wyrok SN z 5.2.2014 r., V CSK 140/13, LEX nr 1458681.

Jeśli jednak rozumowanie skarżącego opiera się na wykazywaniu sprzeczności w materiale dowodowym czy błędów dokonanych podczas jego oceny – taka podstawa traci przymiot zasadnej⁸⁹.

Na marginesie przedmiotowych rozważań warto zaznaczyć, nawiązując do problematyki nieważności postępowania, że zakaz przeprowadzania dowodów na etapie kasacyjnym nie obejmuje dowodzenia co do oceny zarzutu nieważności. Jeśli SN podejrzewa, że jej przyczyna może ogniskować się na etapie procedowania sądu drugiej instancji, uprawniony jest do przeprowadzenia odpowiednich dowodów z urzędu⁹⁰.

3. Zakończenie

W historii polskiego postępowania cywilnego założenia i modele instancyjności, a co za tym idzie – kształt instytucji dziś zwanej skargą kasacyjną, podlegały kilkukrotnym, ważnym nowelizacjom. Podstawy kasacyjne, w ich ujęciu redakcyjnym, nie były przedmiotem gruntownych zmian. Generalnie brzmienie podstaw pozostało zbliżone. W polskim porządku prawnym nie przyjął się w tym względzie model francuski, który nawiązywał do analitycznej, rozbudowanej w swej enumeracji, budowy podstaw. Polska przyjęła sposób syntetycznego ich formułowania, a same podstawy pełnią rolę *sui generis* klauzul generalnych, konkretyzowanych treściowo w procesie stosowania prawa. Naruszenie prawa materialnego i procesowego stanowiło oś dostępu do sądu kasacyjnego, nie licząc ideologicznych odstępstw z okresu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Ta oś uległa swoistemu rozdzieleniu wraz z wprowadzonym „przedsądem”. Obok podstaw kasacyjnych zaczęły funkcjonować równolegle dodatkowe wymagania (przyczyny kasacyjne), których niespełnienie doprowadza do wydania przez SN postanowienia o odmowie przyjęcia skargi do rozpoznania. Wprowadzenie zatem tzw. przedsądu oraz wyłączenie spod kognicji SN ustaleń faktycznych i oceny dowodów najsilniej wpłynęło na dzisiejszy model dostępu do SN.

Kolejną kwestią tamującą dostęp do SN stanowią unormowania stanu faktycznego w postępowaniu kasacyjnym. Już bowiem na etapie samej regulacji § 3 dostrzegalny jest pewien dysonans pomiędzy literalnym brzmieniem ustawy a praktyką stosowania tego przepisu. Podniesiony do rangi „negatywnej podstawy kasacyjnej”, czyli elementu konstrukcyjnego skargi, umożliwia SN odrzucenie środka zaskarżenia w przypadku oparcia go na „podstawie nieznaney ustawie”. Dzięki temu zabiegowi SN zyskał precyzyjne narzędzie do zatrzymywania spraw niewpisujących się w istotę kwalifikowanego dyskursu o prawie, realizowanego poprzez kontrolę legalności orzeczeń. A zatem z jednej strony można odczytywać to uregulowanie jako odciążającą SN instytucję, podobną w swoich celach do tzw. przedsądu, z drugiej jednak – jako końcowe wyrugowanie ustaleń faktyczno-dowodowych z postępowania kasacyjnego. Jest to jednak wyrugowanie co do zasady, ponieważ SN dopuszcza wyjątkowo podważanie stanu faktycznego i formowanie w oparciu o przepisy go normujące podstaw kasacyjnych. Na tym tle brak konsekwencji SN jest wyraźnie widoczny. Należy uznać, że wykładnia stosowana przez

⁸⁹ Wyrok z 4.11.2010 r., III UK 25/10, LEX nr 794799.

⁹⁰ Wyrok SN z 12.10.2016 r., II CSK 58/16, LEX nr 2147278.

SN w tej mierze ma na celu niewątpliwie poszukiwanie trafności orzeczniczej. Niemniej zasadnym wydaje się apel o stosowanie kryterium precyzyjności w tym znaczeniu, które nakierowane jest na pewność, a nie uznaniowe korzystanie z kodeksowych regulacji.

Można zatem poczynić końcowe spostrzeżenie o występowaniu swoistej nierówności, jakkolwiek nieintuicyjnie prezentuje się takie zestawienie pojęć w relacji skarżący–organ państwa. Nie należy zapominać, że w pewnym sensie skarga kasacyjna to także papierek lakmusowy systemu prawa oraz błędów popełnionych przez jego przedstawicieli, w tym przez sądy. O tym właśnie wymiarze, w swej głębszej warstwie znaczeniowej, świadczą podstawy kasacyjne. Także i ten wymiar jest nabudowany na omówionych ograniczeniach i restrykcjach. Jednak dotychczas funkcjonujące wymogi kasacyjne odczytywane są wyłącznie jednostronnie. Dlaczego nie wykorzystać ich odmiennie, kierując je w stronę podmiotów stosujących prawo? W mojej opinii trzeba wyjść od fundamentalnego założenia, że nie można patrzeć na postępowanie kasacyjne w całkowitym oderwaniu od postępowania przed sądem II instancji. Przyjmując zatem obecny kształt skargi, zaproponować można skorzystanie z istniejących mechanizmów, obostrzając tym razem reguły w stosunku do sądu II instancji. Mowa tutaj o art. 390 k.p.c. W myśl tej regulacji sąd może przekazać do SN pytanie, gdy podczas rozpoznawania apelacji powstanie zagadnienie prawne budzące poważne wątpliwości. Jest to przy tym możliwość sądu, w żaden sposób nie usankcjonowana. Można jednak wyobrazić sobie sytuację, w której sąd „zaniecha” wystąpienia z takim pytaniem prawnym, a skarżący następnie wystąpi do SN ze skargą kasacyjną. Jeśli na tle tej sprawy dojdzie do rozpoznania skargi kasacyjnej i odmiennego wyroku niż ten drugoinstancyjny, sąd, który wydał zaskarżony wyrok, powinien ponieść konsekwencje naruszenia tej normy, która musiałaby przybrać postać sankcjonowanej powinności. Takie rozwiązanie wprowadziłoby pierwiastek równości w rzeczywistości silnych i obciążających skarżącego regulacji. Jest to przy tym kryterium czytelne i o wiele bardziej precyzyjne niż większość proponowanych czy wprowadzonych już zmian – na czele ze skargą nadzwyczajną czy sankcjami dyscyplinarnymi. Bo z założenia przecież skarga kasacyjna ma służyć dyskursowi o prawie. Prawie dla ludzi.

Bibliografia

Literatura

- Akerberg A., *Środki odwoławcze: Komentarz do art. 393–441 kodeksu postępowania cywilnego*, Warszawa 1933.
- Bagińska L., *Skarga kasacyjna w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2013.
- Dul R., *Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia a skarga kasacyjna w procesie cywilnym*, Warszawa 2015.
- Ereciński T. [w:] T. Ereciński, J. Gudowski, *System Prawa Procesowego Cywilnego: Środki zaskarżenia*, t. III, Warszawa 2013.
- Ereciński T., *Apelacja i kasacja w procesie cywilnym*, Warszawa 1996.
- Góra-Błaszczkowska A. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego: Komentarz*, red. A. Góra-Błaszczkowska, Legalis 2015.

- Jaśkiewicz J., *Poznanie faktów w procesie cywilnym*, Warszawa 2013.
- Jodłowski J., Siedlecki W., *Postępowanie cywilne: Część ogólna*, Warszawa 1958.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994.
- Kowalik-Bańczyk K., *Badanie z urzędu naruszenia prawa wspólnotowego przy rozpoznawaniu skargi przez Sąd Najwyższy – glosa do wyroku z dnia 18 grudnia 2006 r. o II PK 17/06*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2009, nr 4.
- Krajewski J., *Naruszenie prawa materialnego jako podstawa rewizji według k.p.c.*, „Nowe Prawo” 1958, nr 10.
- Łazarska A., *Rzetelny proces cywilny*, Warszawa 2012.
- Łętowska E., *Multicentryczność współczesnego systemu prawa i jej konsekwencje*, „Państwo i Prawo” 2005, z. 4.
- Osowy P., *Uchybienia procesowe sądu (uwagi na temat aktualności i przydatności art. 162 k.p.c.)*, „Przegląd Sądowy” 2005, nr 7–8.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2017.
- Piasecki K., *Antropologiczne i aksjologiczne podstawy prawa cywilnego procesowego [w:] Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa: Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 11 i 12.06.1991 w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1992.
- Piasecki K., *Wyrok pierwszej instancji w procesie cywilnym*, Warszawa 1981.
- Piotrowska A. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego: Komentarz, art. 367–729*, red. K. Piasecki, t. II, Legalis 2016.
- Rylski P., *Środki odwoławcze i środki zaskarżenia w postępowaniu cywilnym w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2011.
- Safjan M., *Klauzule generalne w prawie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 1990, nr 11.
- Sanetra W., *Podstawy kasacyjne w sprawach z zakresu prawa pracy*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2000, nr 2.
- Siedlecki W., *Podstawy rewizji cywilnej*, Warszawa 1959.
- Siedlecki W., *System prawa procesowego cywilnego*, t. III, Wrocław 1986.
- Siedlecki W., *Uchybienia procesowe w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1971.
- Szczucki K., *Skarga nadzwyczajna w praktyce*, LEX/el. 2017.
- Waligórski M., *Podstawy kasacyjne procesu cywilnego w świetle różnicy między faktem i prawem*, Lwów 1936.
- Wiśniewski T. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego: Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, t. II, Warszawa 2013.
- Wójcik M.P. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego: Komentarz*, red. A. Jakubecki, t. I, Warszawa 2017.
- Wróbel A., *Stosowanie prawa Unii Europejskiej przez sądy*, t. I, Warszawa 2010.
- Zembrzuski T., *Zarzut naruszenia art. 233 jako podstawa kasacyjna po nowelizacji KPC*, „Monitor Prawniczy” 2005, nr 23.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 ze zm.).
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284).
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r. (Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167).
- Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 1964, nr 13, poz. 96, ze zm.).

- Ustawa z 20.7.1950 r. o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz.U. 1950, nr 38, poz. 349).
- Ustawa z 1.3.1996 r. o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego, rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej – Prawo upadłościowe i Prawo o postępowaniu układowym, Kodeksu postępowania administracyjnego, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 1996, nr 43, poz. 189 ze zm.).
- Ustawa z 24.5.2000 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz ustawy o komornikach sądowych i egzekucji (Dz.U. 2000, nr 48, poz. 554).
- Ustawa z 19.3.2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2009, nr 69, poz. 593).
- Ustawa z 22.12.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 2005, nr 13, poz. 98).
- Ustawa z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. 2018, poz. 5).

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z 30.3.2000 r., III CKN 683/98, LEX nr 1218559.
- Postanowienie SN z 11.7.2012 r., II CSK 55/12, LEX nr 1231480.
- Postanowienie SN z 11.1.2001 r., V CKN 183/00, LEX nr 53125.
- Postanowienie SN z 5.12.2013 r., III SK 22/13, LEX nr 1408194.
- Postanowienie SN z 24.2.2010 r., III CSK 129/09, LEX nr 585821.
- Postanowienie SN z 14.3.2017 r., II CZ 164/16, LEX nr 2261737.
- Wyrok SN z 5.3.2013 r., III CKN 1064/00, LEX nr 78266.
- Wyrok SN z 8.1.2009 r., I CSK 482/08, LEX nr 491552.
- Wyrok SN z 9.5.2003 r., V CK 344/02, LEX nr 81632.
- Wyrok SN z 14.7.2014 r., III SK 4/10, LEX nr 901642.
- Wyrok SN z 9.2.2001 r., III CKN 290/00, LEX nr 52379.
- Wyrok SN z 15.10.2002 r., II CKN 1167/00, LEX nr 74498.
- Wyrok SN z 12.11.2014 r., I PK 86/14, LEX nr 1573969.
- Wyrok SN z 6.11.1996 r., II UKN 9/96, LEX nr 29124.
- Wyrok SN z 14.3.2008 r., IV CSK 515/07, LEX nr 394771.
- Wyrok SN z 12.10.2012 r., IV CSK 82/12, LEX nr 1232619.
- Wyrok SN z 13.7.2016 r., I UK 309/15, LEX nr 21148.
- Wyrok SN z 27.3.2014 r., III CSK 161/13, LEX nr 1489248.
- Wyrok SN z 18.12.2006 r., II PK 17/06, LEX nr 350385.
- Wyrok SN z 4.12.2013 r., II CSK 155/13, LEX nr 1430386.
- Wyrok SN z 24.2.2006 r., II CSK 136/05, LEX nr 200973.
- Wyrok SN z 24.11.2010 r., I PK 107/10, LEX nr 737366.
- Wyrok SN z 30.11.2012 r., I UK 426/12, LEX nr 1675081.
- Wyrok SN z 27.9.2002 r., II CKN 817/00, LEX nr 56906.
- Wyrok SN z 14.3.2002 r., IV CKN 826/00, LEX nr 74400.
- Wyrok SN z 27.9.2013 r., V CSK 574/12, LEX nr 1375246.
- Wyrok SN z 25.6.2008 r., II UK 327/07, LEX nr 496393.
- Wyrok SN z 24.10.2002 r., I CKN 1466/00, LEX nr 78144.
- Wyrok SN z 5.2.2014 r., V CSK 140/13, LEX nr 1458681.
- Wyrok SN z 14.8.2016 r., II CSK 733/15, LEX nr 2087734.
- Wyrok SN z 12.5.2005 r., III CK 613/04, LEX nr 380929.

- Wyrok SN z 25.6.2008 r., II UK 327/07, LEX nr 496393.
- Wyrok SN z 12.2.2009 r., III CSK 272/08, LEX nr 520039.
- Wyrok SN z 23.5.2013 r., IV CSK 664/12, LEX nr 1365726.
- Wyrok SN z 16.3.2007 r., III CSK 357/06, LEX nr 979719.
- Wyrok SN z 5.4.2017 r., II CSK 554/16, LEX nr 2312470.
- Wyrok SN z 3.2.2011 r., I CSK 261/10, LEX nr 784986.
- Wyrok SN z 5.2.2014 r., V CSK 140/13, LEX nr 1458681.
- Wyrok SN z 4.11.2010 r., III UK 25/10, LEX nr 794799.
- Wyrok SN z 12.10.2016 r., II CSK 58/16, LEX nr 2147278.
- Wyrok TK z 13.5.2002 r., SK 32/01, OTK-A 2002/3/31, LEX nr 54065.